https://doi.org/10.22364/lviz.123.07
pp. 125–143

LATVIJAS VĒSTURES
INSTITŪTA ŽURNĀLS

1 (123) 2025

LATVIJAS VĀCIEŠU IZCEĻOŠANAS SĀKUMS 1939. GADA RUDENĪ: LIELBRITĀNIJAS SŪTNIECĪBAS ZIŅOJUMI ĀRLIETU MINISTRIJAI LONDONĀ PAR SABIEDRĪBAS NOSKAŅOJUMU RĪGĀ. ARHĪVA DOKUMENTU EDICIJA, TULKOJUMS UN KOMENTĀRI

Ēriks Jēkabsons
0000-0002-4961-106X

1939. gada 23. augusta Vācijas un PSRS neuzbrukšanas līguma pielikumā Somija, Latvija un Igaunija, bet 28. septembrī abu šo valstu līgumā par draudzību un robežām arī Lietuva tika iekļautas Padomju Savienības "interešu sfērā". Sekoja Polijas valsts bruņota iznīcināšana, ko saskaņoti veica Vācija un PSRS, un, tai vēl pilnībā nebeidzoties, tika izteikti pirmie ultimāti Baltijas valstīm, pieprasot savstarpējās palīdzības līgumu parakstīšanu no PSRS puses, kaut arī kara sākumā Baltijas valstis bija izsludinājušas stingru neitralitāti cerībā, ka lielvalstis to ievēros. Rezultātā Baltijas valstu valdības, nostādītas atklātu agresijas draudu un pilnas neatkarības iznīcināšanas vai neatkarības (kaut ierobežotas) saglabāšanas solījuma priekšā, parakstīja līgumus: Igaunija – 27. septembrī, Latvija – 5. oktobrī un Lietuva – 10. oktobrī, atļaujot izvietot padomju karaspēka bāzes savā teritorijā. Ultimātam nepakļāvās vienīgi Somija, kam vēlāk sekoja PSRS agresija un karš 1939. gada novembra beigās. Turklāt Latvijas valdības gadījumā jāatzīmē vēl viens būtībā apkaunojošs apstāklis – bailēs no PSRS 1939. gada 21. septembrī tika pārtrauktas attiecības ar Polijas sūtniecību,

kuras funkcijas Polijas pilsoņu interešu aizstāvēšanā pārņēma tās sabiedrotās Lielbritānijas pārstāvji Rīgā.[1]

Vienlaikus Latvijas un pēc tam Igaunijas valdības tika pārsteigtas vēl ar vienu negaidītu notikumu pavērsienu, Vācijai pieprasot atļaut "repatriēt"[2] gadsimtiem tajās dzīvojušos vācu tautības iedzīvotājus. Par to 1939. gada septembra beigās Vācija bija vienojusies ar PSRS, bet 6. oktobrī Vācijas kanclers Ādolfs Hitlers runā Reihstāgā izteica aicinājumu ārzemēs dzīvojošajiem vāciešiem atgriezties Reihā. Tajā pašā dienā Vācijas sūtniecībām Rīgā un Tallinā tika nosūtīts rīkojums: izplatīt paziņojumu, ka Vācijas valdība "uzskata par nepieciešamu uzņemties vācbaltiešu aizsardzību" un sagaida Latvijas un Igaunijas valdību "sadarbību" šajā jautājumā. Vācijas sūtnis Rīgā Ulrihs fon Koce informēja Latvijas ārlietu ministru par to nākamajā dienā – 7. oktobrī, uzsverot, ka akcija nav izskaidrojama ar Baltijas valstu un PSRS noslēgtajiem līgumiem. Latvijas puse piekrita, un 10. oktobrī tika izveidota īpaša komisija jautājuma risināšanai, un abu pušu sarunas par to sākās 13. oktobrī, bet 30. oktobrī tika parakstīta attiecīga vienošanās.

Kopumā līdz 1940. gadam no Latvijas pilsonības atteicās 48 838 personas (t. sk. 1884 ārpus Latvijas dzīvojoši pilsoņi), kuru absolūti lielākā daļa bija vācbaltieši. Turklāt vēl Latvijā dzīvoja apmēram 6000 vācieši, kuri nebija Latvijas pilsoņi, un arī viņi praktiski visi izceļoja. Viņi vācu kuģos tika nogādāti Gdiņas ostā, bet no turienes – Vācijas okupētajās un Trešajā Reihā iekļautajās Polijas teritorijās Poznaņā un tuvākajā reģionā.[3]

Lielbritānija un Francija atradās karastāvoklī ar Vāciju kopš 1939. gada 3. septembra, kad, izpildot savas saistības pret Poliju, abas valstis bija pieteikušas agresorvalstij karu. Tādējādi kara pirmajos mēnešos briti strauji kļuva par vienu no galvenajiem aktoriem arī Centrālās un Austrumeiropas reģionā, īpaši nelielo valstu redzējumā. Cita starpā minēto apliecina arī tas, ka vēl 18. oktobrī

1 Skat. Ēriks Jēkabsons (2005). Latvijas reakcija uz Otrā pasaules kara sākumu 1939. gada septembrī un attieksme pret Poliju. *Latvijas Kara muzeja gadagrāmata*, VI. Rīga, 21.–29. lpp.

2 Aplūkojamajā periodā oficiāli tika lietots termins "repatriācija", taču tas nav tiesiski adekvāts procesa apzīmējums, jo runa ir nevis par atgriešanos dzimtenē, bet izceļošanu no dzimtenes. Skat. Dītrihs A. Lēbers (1993). Jautājumā par terminu "repatriācija". *Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie Laiki*, 1 (8), 566. lpp.

3 Sīkāk skat. Inesis Feldmanis (2012). *Vācbaltiešu izceļošana no Latvijas (1939–1941)*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds; Raimonds Cerūzis (2023). Vācbaltiešu izceļošana. *Nacionālā enciklopēdija*. Latvijas Nacionālā bibliotēka. Pieejams: https://enciklopedija.lv/skirklis/101209-v%C4%81cbaltie%C5%A1u-izce%C4%BCo%C5%A1ana (skatīts 12.08.2024.); Rasa Pārpuce (2006). Latvijas-Vācijas Paritārās komisijas darbs 1939.–1940. gadā: Latvijas kultūras vērtību sadale. *Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie Laiki*, 1 (61), 11.–31. lpp.; Rasa Pārpuce (2006). Vācbaltiešu izceļošana 1939. gada nogalē caur Latvijas ostām. *Latvijas Arhīvi*, 2, 140.–149. lpp.

pēc attiecību saraušanas ar Polijas sūtniecību un militāro bāzu līguma parakstīšanas ar PSRS, faktiski vairs nepastāvot Latvijas neitralitātes statusam, satrauktais ārlietu ministrs Vilhelms Munters personiski iesniedza Lielbritānijas sūtnim Čārlzam Ordam (*Charles W. Orde*) īpašu memorandu par vācbaltiešu izceļošanu. Britu sūtnis nākamajā dienā, nosūtot memorandu Lielbritānijas Ārlietu ministrijai, rakstīja, ka viņš mierinājis Munteru, jo "nespēj iedomāties kādu, kas domātu, ka šāds izkārtojums [resp., izceļošana; Ē. J.] iespaido Latvijas neitralitāti", uz ko Munters atbildējis, ka "viņš tomēr uzskatījis par svarīgu uzlikt uz papīra, ka izkārtojums nav noticis pēc Latvijas iniciatīvas".[4]

Šo vēsturisko notikumu kontekstu detalizētāk skaidrojot, tiek publicēti trīs dokumenti no Lielbritānijas Nacionālā arhīva Londonā Ārlietu ministrijas kolekcijas – sūtņa Čārlza Orda un sūtniecības tirdzniecības sekretāra Henrija Hobsona (*Henry A. Hobson*) ziņojumi par situāciju Latvijā, sagatavojot vācbaltiešu izceļošanu. Ziņojumi atspoguļo Lielbritānijas, kas kopš 1939. gada 3. septembra bija karastāvoklī ar Vāciju, diplomātiskās pārstāvniecības starptautiskās un lokālās situācijas redzējumu, par ko tā ziņoja savai valdībai Londonā.

Sūtņa ziņojumi balstīti uz personiskajām sarunām ar Latvijas ārlietu ministru Vilhelmu Munteru, kā arī ar pazīstamiem Latvijas sabiedrības pārstāvjiem un atspoguļo britu pārstāvju viedokli par vācbaltiešu minoritātes vēsturisko vietu un lomu valsts saimnieciskajā un citās sabiedrībai svarīgākajās jomās. Briti joprojām, tiesa, mazāk nekā Neatkarības kara laikā, uzskatīja, ka vācbaltiešu nozīme, īpaši ekonomikā, ir milzīga, turklāt aplūkojamajā laikā – 1939. gada rudenī – jau paredzēja gaidāmo Latvijas sovjetizāciju. Tāpat tirdzniecības sekretāra ziņojums atspoguļo bažas un satraukumu par britu saimniecisko interešu aizstāvēšanu notiekošā kontekstā. Ziņojumos parādīts, kā notika vācbaltiešu Latvijas pilsoņu pārliecināšana par izceļošanas nepieciešamību, kā arī viņu noskaņojuma ietekmēšana. Šie ziņojumi sniedz būtisku ieskatu Latvijas sabiedrības satrauktajā gaisotnē Otrā pasaules kara otrajā mēnesī. Publikācijai izvēlētie vēstures avoti papildina mūsu priekšstatus par norisēm minētajā laikā Latvijā un Eiropā kopumā un to, kādu interpretāciju ziņojumos aprakstītās situācijas ieguva nosacīti neitrālu vērotāju, šajā gadījumā britu sūtniecības redzējumā.

Ziņojumi tiek publicēti pirmo reizi. Dokumentu satura transkripcija veikta pēc arhīvā glabātajiem oriģināliem. Šo vēstures avotu publikācija piedāvā tekstu oriģinālus angļu valodā, cenšoties iespēju robežās saglabāt autoru stilu, kā arī citas tekstuālas īpatnības. Dokumentu saturs dots tulkojumā latviešu valodā. Nepieciešamības gadījumā ir sniegti īsi komentāri, kas paskaidro dokumentu

4 National Archives of United Kingdom, London. Foreign Office, 371/23610/116.

saturā lasāmos jēdzienus, personu un vietvārdus, kā arī citas vēsturiskās reālijas. Rindkopu numerācija ir dota dokumentu oriģinālos.

1. dokuments

Lielbritānijas ārkārtējā sūtņa un pilnvarotā ministra Čārlza Viljama Orda[5] ziņojums ārlietu ministram Edvardam Halifaksam.[6] Rīga, 1939. gada 9. oktobrī
Avots: National Archives of United Kingdom, London. Foreign Office, 371/23610/89–92

As I had the honour to inform you in my telegram No. 88 of yesterday's date, the German Government, according to an official announcement issued here, have initiated a far-reaching measure of repatriation of German groups residing abroad, in conformity with the principles set out in *Herr* Hitler's speech of the 6th October. With that end in view, the German Minister here has requested the Latvian Government to concur and assist in the repatriation of Germans living in Latvia.

2. This question, the official communique continues, is comparatively easy so far as it relates to German citizens in Latvia. Their numbers are not great, and the liquidation of their property can present no special difficulty, especially since the Reich Government can consider ways and means of compensation. The question of Latvian citizens of German race (the so-called Balts) is more complicated since they must first discharge their duty to the Latvian State. The regulation of this matter is therefore conceivable only if the many problems linked with so great a migration are settled by agreement. Such a movement could only be carried out in a planned and organized manner, and questions of liquidations must be settled beforehand in order to remove any possibility of future disagreement between the two Governments.

3. The German Government, it is added, have emphatically declared that the repatriation which they contemplate has no relation to the treaties concluded by the Baltic Staten[7] with the Soviet Union, and that its sole object is to fulfil the wish, expressed in *Herr* Hitler's speech, to eliminate at least some of the seeds

5 Čārlzs Viljams Ords (*Orde*, 1884–1980), Lielbritānijas diplomāts. 1938. g. aprīlī – 1940. g. aprīlī ārkārtējais sūtnis un pilnvarotais ministrs Latvijā; 1940.–1945. g. vēstnieks Čīlē.

6 Edvards Halifakss (*Halifax*, 1881–1959), Lielbritānijas valstsvīrs, 1938.–1940. g. ārlietu ministrs.

7 Domājams, ka autors pieļāvis ortogrāfijas kļūdu, rakstot angļu *states*.

of conflict between European nations by the transfer of unassimilable racial elements. The Latvian Government, it is declared, have no thought of obstructing such intentions, but since the safety of all citizens is their care, they must see to it that the emigrants, in opting for German nationality, are as far as possible assured against the hardships which such an extensive transfer might bring in its train.

4. The "Rigasche Post", the Sunday German-language newspaper, in commenting on the above communique, states that a number of special delegates from the Reich, charged with the duty of settling questions connected with the transfer, are already in Riga and more are expected. The leaders of the German national group have informed the "Rigasche Post" that they had been filled with anxiety by the uncertainties and obscurities of the last few days. To-day they can calmly face the coming days, which will undoubtedly bring with them decisive solutions affecting the German group: "for we know that we are destined to fulfil now tasks within the German Reich". It is reported, though not authoritatively, that German ships intended to operate the transfer have already arrived at Libau and Ventspils.

5. Since the bag is closing today only very hasty comment is possible on this proposal to settle the vexed question of the German Balts in this radical manner. The Latvian Government, so far as appears, have been taken by surprise by this swift attempt to realize *Herr* Hitler's double project of rendering homogeneous the population of Germany proper and eliminating, with the German minorities which cause them, sources of dispute with other European States. Their first reaction, hesitant as it is, seems to be by no means entirely favourable to the project, and this can occasion little surprise. Apart from and above their duty to their citizens of German race and their preoccupation with the human sufferings and hardships which so tremendous an uprooting cannot but mean, and even apart from and above the debt, in the matter of its economic organisation and development, which this part of Europe owed almost throughout its known history, and has continued to owe since it has constituted the Latvian State, to its inhabitants of German race, the continued presence of an organized and nationally conscious body of Germans in Latvia would offer to this particular territory the strongest possible, if not the only possible safeguard – although even that would not of course afford any absolute guarantee – against its becoming in one form or another, and whether its technical autonomy is maintained or not, a mere province of the Soviet Union. It seems therefore quite possible that, whether or not the German Government immediately take similar action in relation to their minorities in other European countries, their action in Latvia is related to the intention (as well as the effect) of absolving them from the duty, embarrassing for them in present circumstances, of interesting themselves in the fate of

the Germans in Latvia, who would no doubt prove as unassimilable by a Latvia socialist by incorporation or by contagion as they have been by a Latvia governed originally by representative institutions and latterly by a bourgeois dictator.

Tulkojums

Kā man bija gods informēt Jūs manā vakardienas telegrammā Nr. 88, Vācijas valdība saskaņā ar šeit izsludināto oficiālo paziņojumu[8] ir uzsākusi plaša mēroga ārzemēs dzīvojošo vāciešu grupu repatriācijas akciju saskaņā ar *Herr*[9] Hitlera[10] 6. oktobra runā [Reihstāgā; Ē. J.][11] izvirzītajiem principiem. Ar šādu mērķi Vācijas [sūtnis un pilnvarotais] ministrs [U. fon Koce][12] šeit ir pieprasījis Latvijas valdībai piekrist un atbalstīt Latvijā dzīvojošo vāciešu repatriāciju.

2. Šis jautājums, kā oficiālais paziņojums turpina, ir samērā vienkāršs, ciktāl tas skar Vācijas pilsoņus Latvijā. Viņu skaits nav liels, un viņu īpašuma likvidācija neradīs nekādas īpašas grūtības, sevišķi tāpēc, ka [Vācijas] Reiha valdība var apsvērt kompensācijas ceļus un līdzekļus. Vācu tautības Latvijas pilsoņu (t. s. vācbaltiešu) jautājums ir sarežģītāks, jo viņiem vispirms jānokārto savas saistības ar Latvijas valsti. Tādējādi šī jautājuma nokārtošana ir iedomājama vienīgi gadījumā, ja ar tik lielu migrāciju saistītās problēmas tiek risinātas ar līgumu. Tāda kustība var tikt realizēta vienīgi plānotā un organizētā veidā un [īpašuma] likvidācijas jautājumiem jābūt nokārtotiem iepriekš, lai novērstu jebkādu iespēju nesaskaņām starp abām [Latvijas un Vācijas] valdībām nākotnē.

3. Tiek piebilsts, ka Vācijas valdība ir emocionāli paziņojusi, ka viņu iecerētajai repatriācjai nav sakara ar Baltijas valstu un Padomju Savienības noslēgtajiem līgumiem un tās vienīgais mērķis ir sasniegt *Herr* Hitlera runā pausto gribu novērst vismaz dažus no konfliktu cēloņiem starp Eiropas tautām, pārvietojot

8 1939. g. 9. oktobrī Latvijas oficiālajā laikrakstā "Valdības Vēstnesis" tika publicēts Latvijas Telegrāfa aģentūras paziņojums par Latvijas un Vācijas valdību vienošanos noslēgt vācu tautības Latvijas pilsoņu "repatriācijas" līgumu.

9 *Herr*, vācu val. – kungs. Č. Ords pie Hitlera uzvārda pastāvīgi lieto šādu apzīmējumu.

10 Ādolfs Hitlers (*Hitler*, 1889–1945), 1933.–1945. g. Vācijas kanclers, Vācu nacionālsociālistiskās partijas (NSDAP) vadītājs.

11 Ā. Hitlera 06.10.1939. Reihstāgā Berlīnē teiktās runas pilna satura teksts pēc stenogrammas: *Verhandlungen des Reichstages. Stenographische Berichte*. Bd. 460: 1939. Berlin: Verl. der Buchdr. der Norddeutschen Allgemeinen Zeitung, 1939, S. 51–63; pieejams: https://www.reichstagsprotokolle.de/Blatt2_n4_bsb00000613_00052.html (skatīts 19.05.2025.). Runas vēsturiski kritisku analīzi skat. Michael Wildt (2006). „Eine neue Ordnung der ethnographischen Verhältnisse". Hitlers Reichstagsrede vom 6. Oktober 1939. *Zeithistorische Forschungen*, 3, S. 129–137.

12 Hanss Ulrihs fon Koce (*Kotze*, 1891–1941), Vācijas diplomāts, 1938. g. decembrī – 1940. g. ārkārtējais sūtnis un pilnvarotais ministrs Latvijā.

neasimilējamus tautiskus elementus.[13] Latvijas valdībai, kā tiek teikts, nav nodoma traucēt šādiem nodomiem; taču, ievērojot apstākli, ka valdības uzdevums ir rūpēties par visu pilsoņu drošību, tai jārūpējas, lai emigranti, izvēloties Vācijas tautību [resp., pilsonību], ir cik vien iespējams nodrošināti pret grūtībām, kādas tik plaša pārvietošana var nest sev līdzi.[14]

4. [Laikraksts] "Rigasche Post",[15] svētdienas avīze vācu valodā, sniedz komentāru par augstāk minēto paziņojumu, ziņo,[16] ka Rīgā jau ieradušies speciāli Reiha pārstāvji, kuriem uzdots nokārtot ar pārvietošanu saistītos jautājumus, turklāt tiek gaidīti vēl citi. Vācu nacionālās grupas vadītāji [Latvijā] ir informējuši "Rigasche Post", ka viņi ir pilni nemiera dažu pēdējo dienu nenoteiktības un neskaidrības dēļ. Šodien viņi var mierīgi sagaidīt nākamās dienas, kuras nešaubīgi atnesīs tiem vāciešu grupu ietekmējošu izšķirošu risinājumu: "jo mēs zinām, ka esam nolemti izpildīt jaunus uzdevumus Vācijas Reihā".[17] Pienāk ziņas, kaut arī ne no [Latvijas] varas iestādēm, ka Vācijas kuģi, kuriem būs jāveic pārvietošana, jau ir ieradušies Liepājā un Ventspilī.

5. Sakarā ar to, ka [diplomātiskā pasta] soma tiek aizvērta, šodien ir iespējams vienīgi ļoti steidzīgs komentārs par sakaitētā vācbaltiešu jautājuma risināšanu šādā radikālā veidā. Latvijas valdība, kā tiktāl šķiet, ir tikusi pārsteigta ar šo steidzīgo mēģinājumu realizēt *Herr* Hitlera dubulto plānu: padarīt vienveidīgāku pašas Vācijas iedzīvotāju sastāvu un likvidēt līdz ar vācu mazākumtautību iemeslu, kas izraisa strīdu ar citām Eiropas valstīm. Pirmā reakcija, kaut arī tā ir novilcināta, no jebkura viedokļa šķiet pilnībā labvēlīga [vācbaltiešu pārvietošanas] projektam, un tas nav pārsteidzoši. Neatkarīgi no un pāri to [resp., Latvijas varas iestāžu] pienākumam pret saviem vācu tautības pilsoņiem un to satraukumam par cilvēku ciešanām un grūtībām, ko tik milzīga izraušana ar saknēm [no dzimtās zemes] nevar neizraisīt, un pat neatkarīgi no parāda, kāds šai Eiropas daļai tās ekonomiskās uzbūves un attīstības ziņā [pret vāciešiem] bijis gandrīz visā zināmajā vēsturē un turpina pastāvēt, kopš tā ir izveidojusies par Latvijas valsti, attiecībā pret tās vācu tautības iedzīvotājiem; organizētas un nacionāli apzinīgas vācu kopienas pastāvīga klātbūtne Latvijā sniegtu šai teritorijai

13 Domātas personas, kuras sevi identificēja ar vācu nāciju.

14 Domāta tika, cita starpā, mobilizācija Vācijas armijā: pārvietotā vācu izcelsmes persona, kura ieguva Vācijas pavalstniecību, tika pakļauta obligātai karaklausībai.

15 "Rigasche Post" – 1927.–1939. g. nedēļas laikraksts vācu valodā, tika izdots un iespiests Rīgā, līdz 1934. g. tā nosaukums "Riga am Sonntag".

16 Šeit sūtnis atreferē [N. N.] Deutschland beantragt die Umsiedlung des Lettland-Deutschtums. *Rigasche Post*, Nr. 48, 08.10.1939, S. 1.

17 Sūtnis citē kāda anonīma vācbaltiešu pārstāvības organizācijas *Volkstumsstelle* darbinieka izteikumu pēc laikraksta *Rigasche Post*, Nr. 48, 08.10.1939, S. 1.

visspēcīgāko iespējamo, ja ne vienīgo iespējamo nodrošinājumu. Kaut gan arī tas, protams, nesniegtu absolūtu garantiju pret to, ka tādā vai citādā formā un neatkarīgi no faktora, vai tiktu saglabāta vai nē tās formālā autonomija, tā kļūtu tikai par Padomju Savienības provinci.

Tādēļ šķiet pilnīgi iespējams, ka neatkarīgi no tā, vai Vācijas valdība nekavējoties veiks vai neveiks līdzīgas darbības attiecībā uz savām [vācu] minoritātēm citās Eiropas valstīs, tās rīcība Latvijā ir saistīta ar nodomu (kā arī sekām) atbrīvot to no pašreizējos apstākļos tai neizdevīgā pienākuma interesēties par Latvijā dzīvojošo vāciešu likteni, kuri, bez šaubām, izrādītos tikpat neasimilējami sociālistiskā Latvijā pēc inkorporācijas vai pakļaušanas, kādi tie ir bijuši Latvijā, kuru sākotnēji pārvaldīja [demokrātiskās] pārstāvniecības iestādes un pēdējā laikā – buržuāzisks diktators.

2. dokuments

Lielbritānijas ārkārtējā sūtņa un pilnvarotā ministra Čārlza Viljama Orda ziņojums ārlietu ministram Edvardam Halifaksam. Rīga, 1939. gada 12. oktobrī
Avots: National Archives of United Kingdom, London. Foreign Office, 371/23610/104–108

The German Government's plan for the transplantation of the German racial element in the Baltic States to Polish territory occupied by the military forces of the Reich has given rise in Riga in the past few days to an extraordinary exhibition of organising energy, unscrupulousness, hysteria and distress. Considerable preparation must have been made, and at the same time complete silence preserved, before, on October 8th, the bomb burst on the astonished public. The Latvian Government appear to have had no inkling of what was proposed, or at any rate none of the rapid development intended by the German Government for the plan which they had conceived. The plan may have been mooted before the Minister for Foreign Affairs left for Moscow on October 3rd for the German Minister had what seemed an abnormal number of conversations with him before that date, but M[r]. Munters when I saw him on October 9th was obviously staggered by the turn of events, which he compared with scarcely suppressed bitterness to the proceedings of Genghis Khan. He told me that there was nothing to say beyond the simple fact that the Latvian Government had agreed not to oppose the plan. Details, I understood, were still to be arranged.

2. Two days later the vanguard of a fleet of a round dozen German ships, two of them of 10 000 tons apiece, arrived in Riga to convoy the emigrants to Gdynia

en route for their destined new homes. The local organisers of the German and Balt community had started intensive work before then, indeed from the very moment when the public announcement appeared. Detailed instructions to all *Volksgenossen* were published in the German language newspaper and have continued to appear every day since, and an army of agents was let loose on individuals in their homes. These agents used every argument of terror which their ingenuity could suggest to *Reichsdeutsche* and Balts alike to come to a prompt decision. Many, I learn, were visited several times a day if they showed hesitation, and the horrors of impending massacre at the hands of the Soviet troops about to enter Latvia or of unruly Latvian elements were held over their heads. There has been much spontaneous panic, but the unscrupulous exaggeration of the danger by officials of the Volksgemeinschaft contributed greatly to it. It is gratifying to see that the "Rigasche Rundschau" had been compelled to publish today's sharply worded communique of the Minister of Social Affairs denying the existence of danger and roundly accusing the disseminators of such ideas of wanting to create fear and confusion. A certain reaction began to make itself felt before this warning as the days passed, as nerves became on reflection somewhat less strained and as the cost of abandoning homes and livelihood was reckoned. It is still too early to say what proportion of the Balt community will leave. Some at least have decided to stay, but minds are changed rapidly a decision taken today may easily be reversed tomorrow so long as the option remains. In many cases however the blandishments and terrorism of the German agents seem to fail of effect. I hear of one woman who stoutly declared after repeated visits that she was a Latvian citizen and that if she were pestered further, she would call upon the police for protection. Some on the other hand yield to the pressure or embrace the opportunity with sentiments varying from extreme reluctance and distress to enthusiasm. The mystical faith which characterises the German mind shows itself in persons whom one would normally expect to be critical. Well-known doctor declared to a Latvian friend of mine that he would certainly go, his faith in *Herr* Hitler being apparently unlimited; "Der Führer ist unendlich klug" he exclaimed. A member of the Senate (Supreme Court) tells me that a fellow judge, one Conradi, whose family has been well known for centuries in what is now Latvia, will leave; he has been promised high legal position in his new home. Promises of similar work to that which they now carry on have indeed been made to all and sundry; the company of the German theatre have even been promised an engagement as from the day after their arrival in Gdynia. But readiness to go is tempered by the discovery that the removal of goods, money and implements of handicraft, trade or profession will not be so easy as was at first expected. The Latvian authorities cannot readily assent to the wholesale exportation not

only of funds but of medical and scientific instruments, etc.; and the method of reimbursement of the value of factory machinery, buildings, etc.; abandoned by the emigrants will need time to work out if one is indeed realisable at all. Apart from such difficulties the distress of individuals at the prospect of their sudden uprooting in return for a future which is quite unknown in spite of all promises has been great and pathetic scenes are widespread. The German drive covers a wide field, pure Letts being offered permission to accompany their Balt or *Reichsdeutsche* relatives. The German agents must often indeed find themselves puzzled how far to spread their net. A rough *prima facie* test is found in the list of subscribers to Volksgemeinschaft funds, but blood and connections are often inextricably mixed, and the bonds are often stronger than the pressure to move; hence at any rate one reason for the readiness to accept pure Lettish relatives into the German fold. Names, also, give no good indication of blood. German names have in the past been bestowed on many Letts by officials of German race as the use of family names began to supplant territorial designations, and there was no great resistance to this process in a period when outward assimilation to German manners was an aid to success. A Miss Grosswald ("Grosvalds" in Latvian style), an official in the Ministry of Foreign Affairs, tells me that she has scrutinised her pedigree and been quite unable to trace any "taint", as she indignantly terms it, of German blood. Enquiry in such delicate and now often heart-rending matters is rarely possible, and one can only speculate at present whether the choice of transplantation has presented itself to the Minister for Foreign Affairs, whose German ancestry on his father's side would seem to qualify him better than most Balts for inclusion in the German community.

3. It still remains to be seen in what degree, though it will apparently be large, Hitler's ruthless project will be realised; but one can at any rate at this stage record the inhuman manner in which it is being pressed forward here, and the agonies of distress which the methods used as well as the plan itself have caused. The Letts themselves, a far from squeamish race, are indignant, though their feelings are affected by their dislike of Germans and the trouble and dislocation of their economic life with which they are faced; their indignation has found a vent not only in M[r]. Munters' reference to Genghis Khan but publicly though in safer terms in the contemptuous refusal of the President in a speech today to contemplate any eventual return to Latvia of Latvian citizen, whether of German or Lettish blood, who now migrate.

Tulkojums

Vācijas valdības plāns par vācu nacionālā elementa pārvietošanu no Baltijas valstīm uz Reiha karaspēka okupēto Polijas teritoriju dažās pēdējās dienās ir

raisījis neierastu organizatoriskās enerģijas, negodprātīgas rīcības, histērijas un satraukuma pacēlumu. Bija jābūt veiktiem ievērojamiem sagatavošanas darbiem, un vienlaikus tika saglabāts pilnīgs klusums līdz [1939. gada; Ē. J.] 8. oktobrim, kad bumba[18] uzsprāga pārsteigtajā sabiedrībā. Šķiet, ka Latvijas valdībai nebija ne jausmas par to, kas tika gatavots, ne arī par Vācijas valdības izstrādātā plāna straujo attīstību, ko tā bija iecerējusi. Iespējams, plāns bija apspriests pirms ārlietu ministra [Muntera][19] došanās uz Maskavu 3. oktobrī,[20] jo Vācijas [pilnvarotajam] ministram [un sūtnim U. fon Kocem] pirms tam notika, šķiet, ārkārtīgi daudz sarunu ar viņu, bet Muntera k[ungs], kad es viņu sastapu 9. oktobrī, bija acīmredzami pārsteigts par notikumu pavērsienu, ko viņš ar vāji slēptu sarūgtinājumu salīdzināja ar Čingishana[21] rīcību. Viņš man sacīja, ka tam nav ko teikt, atskaitot vienkāršu faktu, ka Latvijas valdība ir vienojusies neiebilst pret šo plānu. Es sapratu, ka par detaļām vēl bija jāvienojas.

2. Divas dienas vēlāk [resp., 11. oktobrī] Rīgā ieradās [vācu] flotes avangards, ko veidoja apaļš ducis Vācijas kuģu, no kuriem divi bija 10 000 tonnu lieli, lai pārvestu [Latvijas vācu] emigrantus uz Gdiņu ceļā uz viņu paredzētajām jaunajām mājām. Vietējie vācu un vācbaltiešu kopienas vadītāji bija sākuši intensīvu darbu jau pirms tam, faktiski no brīža, kad parādījās publisks paziņojums.[22] Detalizēti norādījumi visiem *Volksgenossen*[23] tika publicēti vācu laikrakstā ["Rigasche Rundschau"],[24] un kopš tā laika tie turpināja parādīties katru dienu, kā arī tika palaista aģentu armija,[25] kas apmeklēja personas viņu mājās. Šie aģenti izmantoja

18 Domāta ziņa par vācbaltiešu izceļošanu.

19 Vilhelms Munters (1898–1967), Latvijas Republikas valstsvīrs, 1936.–1940. g. ārlietu ministrs.

20 V. Munters devās uz Maskavu pēc PSRS valdības pieprasījuma, un 1939. g. 5. oktobrī tur tika parakstīts PSRS un Latvijas līgums par savstarpējo palīdzību.

21 Čingishans (1162–1227), Mongoļu impērijas valdnieks, pazīstams kā nežēlīgs un viltīgs iekarotājs. Vārds kļuva par sinonīmu ar šīm īpašībām apveltītam cilvēkam, tādā kontekstā, runājot par politiku, to šeit lieto arī V. Munters.

22 Šāds paziņojums tika publiskots vācbaltiešu presē, skat. [N. N.] Verlautbarung und Pressestimme. *Rigasche Rundschau*, Nr. 230, 09.10.1939, S. 1.

23 *Volksgenossen*, vācu val. – tautieši.

24 Aicinājums "visiem vācu tautiešiem (*Volksgenossen*)" tika publicēts ar atsauci uz Hitlera runu Reihstāgā 06.10.1939., skat. A[lfred] Intelmann, Erhard Kroeger. Deutsche Volksgenossen! *Rigasche Rundschau*, Nr. 230, 09.10.1939, S. 1. Skat. arī Matthias Schröder (2006). Die Umsiedlung der Deutschbalten im Kontext europäischer Zwangsmigrationen. *Zwangsmigrationen in Nordosteuropa im 20. Jahrhundert*. Hrsg. von Konrad Maier. Lüneburg: Nord-Ost-Institut (Nordost-Archiv. Zeitschrift für Regionalgeschichte. Neue Folge, 14/2005), S. 91–112.

25 Ar šo domāti Latvijas vācu nacionālsociālistiski noskaņotās un nelegālās "Kustības" biedri, kuri tika iesaistīti šādā aģitācijas akcijā.

visus iespējamos terora argumentus, kādus savā atjautībā spēja izdomāt un izteikt gan *Reichsdeutsche*,[26] gan vācbaltiešiem, lai panāktu ātrāku lēmuma pieņemšanu [par izceļošanu]. Daudzus, kā es uzzināju, apciemoja vairākas reizes dienā, ja viņi izrādīja vilcināšanos, un viņiem tika draudēts ar šausmām par gaidāmo slaktiņu, ko sarīkos Latvijā ienākušais padomju karaspēks vai nekontrolēti latvieši. Strauji pieaugošā panika bija liela, taču to lielā mērā veicināja *Volksgemeinschaft*[27] amatpersonu lielais apdraudējuma pārspīlējums. Priecē, ka "Rigasche Rundschau"[28] bija spiests šodien [resp., 12. oktobrī] publicēt sabiedrisko lietu ministra [Alfrēda Bērziņa[29]] asi formulēto paziņojumu,[30] kurā tas noliedza briesmu esamību un asi apsūdzēja šādu baumu izplatītājus vēlmē radīt bailes un apjukumu.[31] Pirms šī brīdinājuma izskanēšanas, dienām ritot un nerviem nedaudz nomierinoties, sākās zināma reakcija, aprēķinot mājas un iedzīves atstāšanas izmaksas. Vēl joprojām ir pāragri spriest par to, kāda daļa vācbaltiešu kopienas atstās valsti. Vismaz daži ir nolēmuši palikt, taču domas ātri mainās, un šodien pieņemto lēmumu rīt var viegli mainīt, kamēr vien ir tāda iespēja. Tomēr daudzos gadījumos vācu aģentu viltības un terorizēšana, šķiet, neiedarbojas. Esmu dzirdējis par kādu sievieti, kura pēc vairākkārtējiem [aģentu] apmeklējumiem stingri paziņoja, ka viņa ir Latvijas pilsone un gadījumā, ja viņai turpinās uzmākties, tā vērsīsies policijā pēc aizsardzības. No otras puses, daži pakļaujas spiedienam vai pieņem iespēju ar dažādu noskaņojumu, sākot no ārkārtējas nepatikas un izmisuma līdz pat entuziasmam. Mistiskā ticība, kas raksturīga vācu prātam, izpaužas cilvēkos, no

26 *Reichsdeutsche*, vācu val. – Vācu Reiha vācieši. Starpkaru periodā Latvijā tulkots kā "valstsvācieši" jeb Vācijas pavalstnieki etniskie vācieši.

27 *Volksgemeinschaft*, vācu val. – vācu tautas kopiena, šajā gadījumā domāta virsorganizācija "Vācbaltiešu tautas apvienība Latvijā" (*Deutsch-baltische Volksgemeinschaft in Lettland*), kura bija uzņēmusies izceļošanas procesa pārraudzību Latvijā. Skat. Raimonds Cerūzis (2023). Vācbaltiešu tautas apvienība Latvijā. *Nacionālā enciklopēdija*. Latvijas Nacionālā bibliotēka. Pieejams: https://enciklopedija.lv/skirklis/101231-V%C4%81cbaltie%C5%A1u-tautas-apvien%C4%ABba-Latvij%C4%81 (skatīts 20.05.2025.).

28 *Rigasche Rundschau* – 1867.–1939. g. 13. decembris, dienas laikraksts vācu valodā, izdots un iespiests Rīgā.

29 Alfrēds Jēkabs Bērziņš (1899–1977), Latvijas Republikas valstsvīrs, 1937.–1940. g. sabiedrisko lietu ministrs. Pēc Otrā pasaules kara emigrēja uz ASV.

30 Skat. A[lfreds] Behrsinsch. Gegen Gerüchte. Eine Erklärung von Min[inster]. *Rigasche Rundschau*, Nr. 233, 12.10.1939, S. 1.

31 A. Bērzņa īss paziņojums tika publicēts visos lielākajos Latvijas preses izdevumos, tajā viņš komentēja stāvokli ar "valstsvāciešu un vācu tautības Latvijas pilsoņu atpakaļpārvietošanu uz Vāciju", par ko Rīgā tiekot izplatītas baumas par apdraudējumu "Latvijas pilsoņu mantai un dzīvībai", kas rastos no vienošanās starp Latviju un PSRS. Ministrs šīs baumas asi nosodīja kā nepamatotas. Skat. arī: Baumām par briesmām nav pamata. *Jaunākās Ziņas*, 12.10.1939, 2. lpp.

kuriem parasti varētu sagaidīt kritisku attieksmi. Labi pazīstams ārsts manam latviešu draugam paziņoja, ka viņš noteikti brauks, jo viņa ticība Hitleram ir acīmredzami neierobežota; "Der Führer ist unendlich klug",[32] viņš iesaucās. Kāds Senāta [resp., Augstākās tiesas] loceklis man stāsta, ka aizbrauks viņa kolēģis, kāds tiesnesis Konradi,[33] kura dzimta ir labi pazīstama jau gadsimtiem ilgi teritorijā, kas tagad ir Latvija; viņam jaunajās mājās solīts augsts juridisks amats. Solījumi par līdzīgu darbu, kādu viņi tagad veic, patiešām ir izteikti visiem un visur; vācu teātra trupai pat ir apsolīts darbs jau nākamajā dienā pēc viņu ierašanās Gdiņā. Taču gatavību doties prom mazina atklājums, ka preču, naudas un amatniecības, tirdzniecības vai amata rīku pārvešana nebūs tik vienkārša, kā sākotnēji tika cerēts. Latvijas varas iestādes nevar viegli piekrist ne tikai naudas līdzekļu, bet arī medicīnas un zinātnes instrumentu u. c. vispārējai izvešanai; un būs vajadzīgs laiks, lai izstrādātu metodi, kā atmaksāt emigrantu pamesto rūpnīcu iekārtu, ēku u. c. vērtību, ja tāda vispār ir īstenojama. Papildus šādām grūtībām cilvēku bažas, ko rada izredzes pēkšņi tikt atrautam no dzimtenes gana neskaidras, neskatoties uz visiem solījumiem, nākotnes vārdā, ir diezgan lielas, un ir plaši izplatītas traģiskas situācijas. Došanās uz Vāciju tiek piedāvāta plaši, tīriem latviešiem tiek piedāvāta atļauja doties līdzi saviem vācbaltiešu vai *Reichsdeutsche* tuvniekiem. Vācu aģentiem patiesi dažkārt jābūt apmulsušiem par to, cik plaši izmest savu tīklu. Aptuvens *prima facie*[34] kritērijs ir *Volksgemeinschaft* [organizācijas] biedru saraksts, taču asinis un sakari bieži vien ir nesaraujami sajaukušies, un šīs saites nereti ir spēcīgākas nekā spiediens pārcelties; no tā katrā ziņā izriet viens no iemesliem gatavībai uzņemt tīrus latviešu tuviniekus vācu pulkā. Arī uzvārdi nesniedz labas norādes par asinīm. Vācu uzvārdus agrāk daudziem latviešiem ir piešķīruši vācu tautības ierēdņi, jo dzimtas vārdu lietošana sāka izspiest teritoriālos apzīmējumus, un šim procesam nebija lielas pretestības laikā, kad ārēja saaugšana ar vācu ieražām veicināja panākumus dzīvē. Ārlietu ministrijas ierēdne Grosvald kundze (latviešu valodā – Grosvalds)[35] man stāsta, ka viņa rūpīgi pārbaudījusi savu ciltskoku un nav spējusi atrast nekādu vācu asiņu "piejaukumu", kā viņa to sašutumā nosauc. Noskaidrošana šādos delikātos

32 *Der Führer ist unendlich klug*, vācu val. – Fīrers ir bezgalīgi gudrs.

33 Frīdrihs Leons Otto Konradi (1881–1946), tiesnesis. No 1918. g. Latvijas Tiesu palātas, no 1928. g. līdz 1939. g. 19. oktobrim Senāta loceklis. Miris Altenburgā (*Altenburg*), Tīringenē / Vācijā.

34 *Prima facie*, latīņu val. – izteiciens ar nozīmi "pirmajā acu uzmetienā".

35 Margarete Grosvalda, no 1940. g. Margarete Ternberja, 1895–1982, advokāta un diplomāta Frīdriha Grosvalda (1850–1924) meita, Ārlietu ministrijas ierēdne. 1923.–1940. g. Ārlietu ministrijas Rietumu nodaļas II šķiras sekretāre. No 1940. g. dzīvoja Zviedrijā.

un bieži vien sirdi plosošos jautājumos reti kad ir iespējama, un pašlaik var tikai spekulēt, vai ārlietu ministram [Munteram], kura vācu izcelsme no tēva puses, šķiet, kvalificē viņu iekļaušanai vācu kopienā labāk nekā vācbaltiešu lielāko daļu, ir bijusi [piedāvāta] izvēle par pārcelšanos.

3. Joprojām nav zināms, cik lielā mērā, lai gan acīmredzot tas būs apjomīgs, Hitlera nežēlīgais projekts tiks īstenots; taču jebkurā gadījumā šajā posmā var konstatēt, cik necilvēcīgi tas tiek virzīts uz priekšu un kādas ciešanas ir izraisījušas izmantotās metodes un pats plāns. Paši latvieši, kas nebūt nav čīkstīga tauta, ir sašutuši, lai gan viņu jūtas ietekmē nepatika pret vāciešiem un viņu saimnieciskās dzīves problēmas un izkropļojumi, ar kādiem tie saskaras; viņu sašutums ir atradis izpausmi ne tikai Muntera k[unga] atsaucē uz Čingishanu, bet arī publiski, lai gan diplomātiskākos vārdos, Valsts prezidenta [K. Ulmaņa[36]] šodienas runā paustajā nicinošajā atteikumā apsvērt jebkādu iespēju par atgriešanos Latvijā Latvijas pilsoņiem – vāciešiem vai latviešiem pēc asinīm, kuri tagad izceļo.[37]

3. dokuments

Lielbritānijas sūtniecības tirdzniecības sekretāra Henrija Hobsona[38] ziņojums sūtnim Čārlzam Ordam. Rīga, 1939. gada 16. oktobrī
Avots: National Archives of United Kingdom, London. Foreign Office, 371/23610/111–114

At the moment of writing, when full information on the subject is not yet available, it is difficult to assess the full consequences of the repatriation of the Germans and German-Balts from Latvia, but it is evident that they will be far reaching and that there will be a tremendous disturbance in the economy of the country.

2. The numbers affected are not known, a figure of 62 500 Germans and German-Balts has been mentioned by the press. It can reasonably be expected that about 70% will avail themselves of the opportunity (or be compelled) to leave Latvia. About 30 000 of these live in Riga.

36 Kārlis Ulmanis (1877–1942), Latvijas Republikas valstsvīrs, autoritārā režīma laikā 1934.–1940. g. Ministru prezidents, 1936.–1940. g. arī Valsts prezidents.

37 1939. g. 12. oktobrī K. Ulmanis uzstājās ar "uzrunu tautai" par Latvijas iekšējo un ārējo situāciju Valsts saimniecības padomes un Kultūras padomes kopsēdē ar mēģinājumu pārliecināt par to, ka situācija valstī ir droša, un kurā, cita starpā, asi simboliskā formā atvadījās no izceļotājiem, lietojot arī vārdus "uz neatgriešanos!".

38 Henrijs A. Hobsons (*Henry A. Hobson*), 1937.–1940. g. Lielbritānijas sūtniecības Rīgā tirdzniecības sekretārs (atašejs) un konsuls.

3. There is hardly a profession or branch of trade in which there is no German-Balt element. There are manufacturers, shipping and forwarding agents, house property agents, commercial representatives, doctors, solicitors as well as farmers, clerks, artisans and domestic servants.

4. The total German capital invested in various commercial and industrial joint stock companies in Latvia is about 14 million lats, but this can represent only a small part of the possessions and interests of the German-Balts. When the registration of German property, under the terms of the repatriation convention, has taken place, a better idea of the investment involved will be formed.

5. In the meantime, however, no details are yet available as to the manner of the transfer to Germany of capital, proceeds from the sale of real property, obligations, mortgages, etc., but it is expected that these will have to be deposited or registered at the Libau bank for eventual settlement through the clearing. Migrants have been warned that gold and silver, currency and other valuables, jewellery, new clothing, etc. cannot be exported. Household effects are apparently to be allowed to be exported, but doctors are not permitted to take away their instruments nor workmen their tools.

6. At a time when Latvia's economy is completely disorganised by the shrinkage in foreign trade, and by the lack of raw materials for her industry, it cannot be expected that the Government will bind themselves to undertakings involving the repayment of capital and other assets of the repatriated persons at short notice. Indeed, it is not at all clear at present to what extent capital will be allowed to leave the country. Perhaps Latvia will be called upon to export more produce than ever to Germany, in which case, whilst being relieved of a minority, she will become economically more bound up with that country even though she desires at the moment rather to turn towards Russia.

7. The German-Balt element has been for long years a very large factor in Latvian commerce, and the shortage of specialists, both trading and professional, widen will now occur, will be a most serious matter.

8. Although some firms will be able to carry on under Latvian management and with a change of personnel, others will apparently be completely liquidated. But at the moment no particulars of the numbers of firms nor their names are available, as in so many cases the fate of the firm must depend on the decision of the owner or principal shareholder whether he leaves the country or not. An announcement has just been made by the Ministry of Finance to the effect that joint stock companies, in which there is German capital, need not be liquidated, and that the Ministry will take all steps possible to help them to carry on.

9. As regards British interests affected, they are of two kinds:

(1) The Anglo-German companies, such as the textile mills "Lenta", "Textil" and "Juglas Manufaktura". It is understood that these will carry on for the time being, but the German share holdings will have to be registered at the Libau Bank.

(2) Debts due by liquidating firms to United Kingdom firms; consignment stocks held on behalf of United Kingdom firms which might be disposed of; and other obligations. On this point (2). H[is] M[ajesty] Minister has addressed a letter to the Ministry of Foreign Affairs enquiring what steps have been taken by the Latvian Government to safeguard British interests.

10. There are a large number of German or German-Balt commercial representatives. These will, no doubt, be replaced fairly soon by Latvians, but it is feared that for the most part the new agents will not be so reliable or experienced. United Kingdom firms are represented to same extent by German-Baltic agents, and a number of changes will therefore have to be made.

11. These are a few of the effects of the repatriation scheme; a further report will be made when the full extent, of the movement, and what it involves, is known. It will take many months, or even years before matters can be settled, and the gaps filled. If the Latvians are somewhat anxious about the consequences, what must be the feelings of the Germans and German-Balts who see the fruits of their industry, over a period of generations, completely wiped out with one blow.

Tulkojums

Šobrīd, kad vēl nav pieejama pilnīga informācija par šo jautājumu, ir grūti novērtēt visas sekas, ko radīs vāciešu un vācbaltiešu repatriācija no Latvijas, taču ir skaidrs, ka tās būs tālejošas un izsauks milzīgus satricinājumus valsts ekonomikā.

2. Nav zināms, cik liels skaits vāciešu un vācbaltiešu tiks iesaistīti, presē ir minēts skaitlis 62 500 vāciešu un vācbaltiešu. Jādomā, ka aptuveni 70% izmantos iespēju (vai būs spiesti) pamest Latviju. Aptuveni 30 000 no tiem dzīvo Rīgā.

3. Gandrīz nav profesijas vai nozares, kurā nebūtu vācbaltiešu elementa. Viņi ir rūpnieki, kuģniecības un ekspedīcijas aģenti, nekustamā īpašuma aģenti, tirdzniecības pārstāvji, ārsti, advokāti, kā arī lauksaimnieki, ierēdņi, amatnieki un mājkalpotāji.

4. Dažādās tirdzniecības un rūpniecības akciju sabiedrībās Latvijā ieguldītais vācu kapitāls kopā ir aptuveni 14 miljoni latu, taču tas var veidot tikai nelielu daļu no vācbaltiešu īpašumiem un interesēm. Kad saskaņā ar repatriācijas konvencijas noteikumiem būs veikta vācu īpašumu reģistrācija, būs iespējams gūt labāku priekšstatu par attiecīgajiem ieguldījumiem.

5. Tomēr pagaidām vēl nav pieejama sīkāka informācija par to, kā Vācijai tiks pārskaitīts kapitāls, ieņēmumi no nekustamā īpašuma pārdošanas, saistības,

hipotēkas u. c., taču paredzams, ka tie būs jānogulda vai jāreģistrē Liepājas bankā,[39] lai pēc tam veiktu norēķinus ar klīringa starpniecību.[40] Migranti ir brīdināti, ka nedrīkst izvest zeltu un sudrabu, valūtu un citas vērtslietas, juvelierizstrādājumus, jaunus apģērbus utt. Mājsaimniecības priekšmetus acīmredzot būs atļauts izvest, taču ārstiem nav atļauts izvest savus instrumentus, bet strādniekiem – darbarīkus.

6. Laikā, kad Latvijas tautsaimniecība ir pilnīgi dezorganizēta ārējās tirdzniecības samazinājuma un rūpniecības izejvielu trūkuma dēļ, nevar gaidīt, ka valdība uzņemsies saistības atmaksāt repatriantu kapitālu un citus aktīvus īsā laikā. Patiesi, pašlaik nav skaidrs, cik lielā mērā kapitālam tiks atļauts atstāt valsti. Iespējams, ka Latvijai būs jāeksportē uz Vāciju vairāk produkcijas nekā jebkad agrāk, un tādā gadījumā, atbrīvojoties no [vācu; Ē. J.] mazākumtautības, tā kļūs ekonomiski cieši saistīta ar šo valsti, lai gan pašlaik tā drīzāk vēlas orientēties uz Krieviju.

7. Vācbaltiešu elements jau ilgus gadus ir bijis ļoti ietekmīgs faktors Latvijas tirdzniecībā, un speciālistu – gan tirdzniecības, gan profesionāļu – trūkums, kas tagad palielināsies, būs ļoti nopietns jautājums.

8. Daži uzņēmumi varēs turpināt darbību Latvijas vadībā un mainot personālu, citi acīmredzot tiks pilnībā likvidēti. Taču pašlaik nav pieejami nekādi dati ne par uzņēmumu skaitu, ne to nosaukumiem, jo daudzos gadījumos uzņēmuma liktenim jābūt atkarīgam no īpašnieka vai galvenā akcionāra lēmuma, vai viņš pamet valsti vai nē. Finanšu ministrija nupat nāca klajā ar paziņojumu, ka akciju sabiedrības, kurās ir vācu kapitāls, nav jālikvidē un ka ministrija veiks visus iespējamos pasākumus, lai palīdzētu tām turpināt darbību.

9. Kas attiecas uz Lielbritānijas interesēm, tās ir divu veidu:

(1) Angļu-vācu uzņēmumi, piemēram, tekstila rūpnīcas "Lenta", [akciju sabiedrība] "Textil" un "Juglas Manufaktūra", saprotams, pagaidām turpinās darbu, bet vācu akciju paketes būs jāreģistrē Liepājas bankā.

(2) Likvidējamo uzņēmumu parādi Apvienotās Karalistes uzņēmumiem; konsignācijas krājumi,[41] kas tiek turēti Apvienotās Karalistes uzņēmumu vārdā un kurus varētu pārdot, un citas saistības. Šajā punktā (2) Viņa Majestātes

39 Akciju sabiedrība "Liepājas banka", izveidota 1923. g. Rīgā un Liepājā; 1939. g. rudenī tai tika uzticētas ar vāciešu izceļošanu saistītās norēķinu operācijas ar Vācijas bankām.

40 Klīrings – starptautiski norēķini bez skaidras naudas ar preču apmaiņu, savstarpēju saistību dzēšanu u. tml.

41 Konsignācija – līguma veids, saskaņā ar kuru īpašnieks pārdod savas preces (parasti ārzemēs) ar komisionāra starpniecību.

[ārlietu] ministrs ir nosūtījis vēstuli [Latvijas] Ārlietu ministrijai ar jautājumu, kādus pasākumus ir veikusi Latvijas valdība, lai aizsargātu Lielbritānijas intereses.

10. Ir liels skaits vācu vai vācbaltiešu tirdzniecības pārstāvju, tos, bez šaubām, diezgan drīz nomainīs latvieši; taču pastāv bažas, ka lielākoties jaunie pārstāvji nebūs tik uzticami un pieredzējuši. Apvienotās Karalistes uzņēmumus tādā pašā mērā pārstāv vācu un vācbaltiešu aģenti, un tādēļ būs jāveic vairākas izmaiņas.

11. Šīs ir dažas no repatriācijas shēmas sekām; nākamais ziņojums tiks sagatavots pēc tam, kad būs zināmi visi pārvietošanas apmēri un ar to saistītie aspekti. Paies daudzi mēneši vai pat gadi, līdz tiks atrisināti [šobrīd neskaidrie] jautājumi un novērstas nepilnības. Ja latvieši ir nedaudz noraizējušies par [t. s. repatriācijas] sekām, tad kādas gan ir izjūtas vāciešiem un vācbaltiešiem, kuri redz, ka viņu paaudžu paaudzēm ilgā darba augļi ar vienu triecienu ir pilnībā iznīcināti.

THE BEGINNING OF THE EXODUS OF LATVIAN GERMANS IN THE AUTUMN OF 1939: REPORTS FROM THE BRITISH EMBASSY TO THE FOREIGN OFFICE IN LONDON ON PUBLIC SENTIMENT IN RIGA. EDITING, TRANSLATION AND COMMENTS OF ARCHIVAL DOCUMENTS

Ēriks Jēkabsons

Summary

Following the agreement between Germany and the Soviet Union on 23 August 1939, the first phase of the Second World War began in Europe in September with the destruction of Poland, followed by the imposition of so-called mutual assistance treaties on the Baltic States and the emigration of German citizens to Germany. Three documents from the Foreign Office collection at the British National Archives in London are published: two reports by Charles Orde, the British Envoy to Latvia in Riga, and Henry Hobson, the British Legation's commercial secretary, on the situation of the pending exodus of the German-Balts. The reports reflect the view of the situation of the British Legation (Great Britain was in the state of war with Germany from 3 September 1939). The Envoy's reports are also based on his personal conversations with the Latvian Foreign Minister Vilhelms Munters, other members of Latvian official circles, also representatives of Latvian society, reflect the views of British representatives on the historical place and role of the German-Baltic minority in the country's economic and other key spheres (the British still, although less so than during the War of Independence, considered the role of the German-Balts, especially in the economy, to be enormous), and, at the time in question (autumn 1939), anticipated the impending Sovietization of Latvia. The report of the commercial secretary also reflects concern and anxiety about protecting British economic interests in the context of what was happening. The reports show how the German-Balts were persuaded of the inevitability of the emigration, as well as their mood, etc. Ultimately, the reports provide an important insight into the anxious atmosphere in Latvian society during the second month of the world war. They add to our picture of events in general and how the situation looked to relatively neutral observers, in this case the British Legation. The publication presents the original English text of the document, followed by a translation into Latvian, trying to preserve the style of the sources as far as possible. Where necessary, brief comments and explanations are provided.

© 2025 Ēriks Jēkabsons, Latvijas Universitāte
Raksts publicēts brīvpieejā saskaņā ar Creative Commons Attiecinājuma-Nekomerciāls 4.0 Starptautisko licenci (CC BY-NC 4.0)
This is an open access article licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)